

İbn Haldun'da Şehir Planlaması: Mukaddime'nin Güncel Bir Okuması*

Ibn Khaldun on Urban Planning: A Contemporary Reading of the Muqaddima

Zaid Ahmad⁽¹⁾, Nobaya Ahmad⁽²⁾, Haslinda Abdullah⁽³⁾

(1, 2, 3) Malezya Putra Üniversitesi, Malezya

(1) zayyadal@hotmail.com, (2) nobaya@upm.edu.my, (3) lynn@upm.edu.my

Öz: İbn Haldun modern anlamda bir şehir plancısından ziyade bir tarih felsefecisi ve sosyolog olarak bilinir. Ancak o, Mukaddime'de medeniyet anlayışının bir parçası olarak, şehir ortamının planlanmasına ilişkin bazı prensipler üzerine değerlendirmeye değer düşünceler serdetmiştir. Altı asır önce yazılmış olmasına rağmen, okumalarımız onun şehir planlamasına ilişkin fikirlerinin oldukça modern bir tat taşıdığını ve bunların güncel şehirleşmeyle ilgili konularda hala geçerli olduğunu göstermektedir. O, döngüsel süreçlere inanmaktadır ki şehirler ve kentsel gelişim de benzer bir sürece tabiidir. Onun gözlemlerinden aktararak kendi zamanının kültürünü, yaşam biçimlerini, yapılarını, ve şehirlerin problemlerini tasvir etmiştir. Şehirdeki insanın mutluluğu, şehrin fiziki gelişimi, çevre ve sürdürülebilirliği de dahil olmak üzere konunun neredeyse bütün veçhelerine değinmiştir. Şehir planlaması konusunda İbn Haldun'dan ne öğrenebiliriz? Şehirlerimizin günümüzde karşılaştığı güncel meselelerle onun irfanını ve prensiplerini nasıl bağdaştırabiliriz? Bu makale aynı zamanda İbn Haldun tarafından ortaya konulan şehir planlamasına ilişkin ilkeleri tartışmakta ve bunların güncel dönük yorumunu değerlendirmeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Şehircilik, Kentleşme, Kentsel Gelişim

Abstract: *Ibn Khaldun is better known as a philosopher of history and a sociologist rather than an urban or city planner (in a modern sense of the term). However, as part of his civilization discourse, Ibn Khaldun has advanced some worth noting thoughts on the principles related to planning of urban environment in his Muqaddima. Although it was written over six centuries ago, our reading shows that his ideas on urban planning carry very much of modern flavor and therefore still relevant to the contemporary urban issues. He believes in the cyclical process where cities and urban development undergo a very much similar procedure. From his own observation, he portrayed the cultures, life styles, forms, structures and problems of cities in his time. He touched upon almost every facet, including human well being, physical development as well as environment*

* Bu çalışma, 29-31 Mayıs 2009 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "II. Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu" adlı bilimsel etkinlikte sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

and sustainability of the cities. In the context of urban planning, what can we learn from Ibn Khaldun? How can we relate his knowledge and principles to address current issues confronting our cities today? This paper also studies the principles of urban planning as put forward by Ibn Khaldun and tries to evaluate its interpretation in the context of contemporary city planning.

Keywords: *Ibn Khaldun, City Planning, Urbanization, Urban Development*

1. Giriş

İbn Haldun (1332–1460) kelimenin tam anlamıyla bir şehir planlayıcısı olarak bilinmez. O daha çok sosyolojinin babası ya da tarih bilimlerinin öncüsü olarak tanımlanır, medeniyetlerin dinamik ve döngüsel süreçlerine ilişkin katkıları açısından saygı duyulan biridir. Onun söyleminde, İbn Haldun medeniyetlerin fiziksel ve fiziksel olmayan tıpkı maneviyat gibi, tüm yönleriyle ilgilenir. Onun için medeniyet insan toplumun geçirdiği dinamik transformasyonun yansımından başka bir şey değildir, mesela; göçebelikten yerleşikliğe geçiş, basitten karmaşığa geçiş, kırsaldan kente geçiş ve bedevi'den hadari'ye geçiş. (bkz, Ahmad: 2003). Sonuç olarak, bu transformasyon en sonunda şehir hayatı ve kültürünün, yeni kent ve şehirlerin oluşumuyla beraber yeni yerleşim alanları oluşturmasıyla sonuçlanır. Modern anlamda, bu süreç kentleşme olarak adlandırılır.

Medeniyet bağlamında, kentler ve şehirler belli bir toplumun ulaştığı başarı seviyesini belirleyen; görünür göstergelerdir. Bu manada, İbn Haldun kentlerin ve şehirlerin kuruluşunun önemini onların bir medeniyetin tüm yüzlerini ve taraflarını temsil etmeleri açısından tamamiyle farkındadır. Bu onun medeniyet söyleminden ortaya çıkarılmıştır. Tam olarak Mukaddime'nin dördüncü bölümün beşinci kısmında. Bu kısım özellikle bir kentin süreci ve şehir planlaması ve gelişimiyle ilgilidir.

Medeniyet söyleminin bir parçası olarak, İbn Haldun, şehir planlaması ve kent gelişimine ilişkin kayda değer düşüncelere ve prensiplere sahiptir. Mukaddime altı yüz yıl önce yazılmış olmasına rağmen, okumalarımız gösteriyor ki; onun bilhassa şehir meseleleri, planlaması ve gelişimine ilişkin fikirleri modern bir nitelik taşıyor ve İbn Haldun tarafından çizilmiş prensipler günümüz kent meseleleri açısından hala önemlidir. İbn Haldun şehir ve kentsel gelişimin benzer prosedürden geçtiği döngüsel sürece inanır. O kendi gözlemlerine dayanarak, zamanının şehirlerinin kültürlerini, hayat tarzlarını, formlarını, yapılarını ve problemlerini betimlemiştir. Her nerdeyse şehir hayatının tüm yönlerine değiniyor, bunun içerisinde sağlık, çevre, ekosistem ve sürdürülebilirlik kadar fiziksel ve manevi gelişim de var.

Geçmişten ders almak atmosferinde, bu makale İbn Haldun'un şehir planlamasına dair öngörülerinden dersler çıkarmaya çalışacak. İbn Haldun tarafından çalışmalarında ortaya konan unsurlar ve prensipler, bilhassa kent ve şehir planlamasına dair, nasıl bir perspektif önerebilir bugünün şehir ve kent planlaması için? Mukaddime'den çıkaracağımız dersler ve prensipler neler olabilir? Günümüzdeki şehirlerin karşı karşıya olduğu problemleri anlamak için İbn Haldun'un bilgisini ve prensiplerini nasıl kullanabiliriz? Bu prensipler şehirlerimizin yaşam kalitesi ve sürdürülebilirliğiyle ilgili sorularımızla idare etme de nasıl faydalı olabilirler? Bu sorular bu makalenin altını çizmeye çalıştığı endişelerden ve sorunlardan bazıları. Ayrıca bu makale İbn Haldun tarafından geliştirilen şehir planlamasına dair olan prensipleri de analize etmeye çalışacak ve günümüz kent ve şehir planlaması bağlamında yorumlamayı deneyecektir. Aynı zamanda İbn Haldun'un bakış açısından şehirlerin sürdürülebilirliğini sağlamak ve yönetmek konusundaki derslerinde altı çizilecektir.

Böyle bir teşebbüste bulunmak kolay bir iş değil. İbn Haldun çok yetenekli, çoğul becerili bir düşünür ve sınıflandırması ve hatta düşüncesinin özünü yakalamanın zor olduğu biri. Onun düşüncesi günümüz disiplinlerinin sınırlarını aşıyor ve tek bir disiplinden yakalaması zor bir açıklık bırakıyor. İşte bu nedenle bu makale farklı arka plandan gelen üç yazarla hazırlandı. Sayacak olursak: Felsefe, kent planlaması ve psikoloji alanları. Bu kombinasyonla, umuluyor ki biz İbn Haldun'un kent planlaması ve gelişimine dair düşüncesine dair daha iyi bir bakışa kavuşacağız.

Kentleşme ve Kent Nüfusu: Genel Bir Değerlendirme

Halduncu söylemin şehir planlamasıyla ilgilenen kısmının derinlerine inmeden önce, günümüzdeki şehirler ve kentleşme ile ilgili konuların günümüzdeki tartışmalarına bakmak iyi olacaktır. Bu önemli bir adım çünkü bize bu konudaki çalışmalarımızla ilgili fikirler ve çalışmalarımızın arkaplanıyla ilgili bilgi verecek. Bunun dışında, günümüz kent meselelerine ilişkin bu genel bakış bizim şehir planlamasındaki Halduncu düşünceyi okumamızda, onları bir bağlama oturtmamızda ve arada bağ kurmamızda yardımcı olacaktır.

Şehirler insan icadının tecelli ettikleri yerlerdir. Bir şehir kentleşmenin sonucudur. Toplumlar geliştikçe, şehirler yerleşim merkezleri olarak önemli rol oynadıkları gibi aynı zamanda politik, sosyal ve kültürel aktivitelerinde merkezi olurlar. Bir toplum ne kadar gelişmişse, o kadar çok kişi kentlerde yaşar. Günümüzde, dünya nüfusunun neredeyse yarısı şehirlerde yaşamakta. Şehirler gün geçtikçe büyümektedir. Metropol ve megapoller geleceğin modern insan yerleşim alanlarının karakteristikleri olacak.

Genellikle, bir şehrin büyüklüğü onun içinde yaşayanların veya nüfusunun ölçüsüyle tanımlanır. Nüfus artışı genellikle birkaç faktöre bağlıdır, bunlar; doğum, ölüm ve göçtür. Doğal doğum sayısındaki artış ve ölüm sayısındaki düşüş ile beraber içe göç oranlarındaki artış, şehrin büyümesine büyük bir katkı sağlar. Buna karşılık olarak, düşüş ve dışa göç nüfusun azalmasına yol açar. Doğal değişimin dengesi ve göç, bir büyümenin mi yoksa küçülmenin mi olduğunu belirler. Şehirler iç göç ve doğal artışa bağlı hızlı nüfus artışına göre genişledikçe genişlerler. Günümüz şehirleşme büyümesinin küresel seviyedeki önemli bir etkisi büyük şehirlerin ani artışı ve büyük şehirlerin boyutlarındaki artıştır. Kentsel alanlardaki genel nüfus artışını arka plan olarak aldığımızda, metropolitan merkezlerin en hızlı çoğalan ve büyüyen olduğunu görürüz.

Birleşmiş Milletlerin tahminlerine göre popülasyonu 8 milyonun üstünde olan şehirlerin sayısı 10'dan 24'e yükseldi, 1970 senesinden 2000'e (Tablo 1). Mega şehirlerin sayısı ve büyüklüğü en hızlı, gelişmekte olan ülkelerde artmakta. 1950'de, sadece Londra ve New York mega şehirlerdi ve gelişmiş ülkelerdeydiler, 2000'de ise 24 mega şehirden 18'i gelişmekte olan ülkeler arasındadır (bakınız, Tablo 1).

Şimdi, ana soru şu, büyük kentsel yığılmaların artan sayısının, yaşam kalitesi ve kent nüfusuna etkileri ne olur? Çoğu durumda, görünen o ki çoğu şehrin yükselen nüfusun ihtiyaçlarını karşılamadaki yetersizliği fazla kentleşme sorununa yol açacak. Bununda yaşam kalitesi ve sosyal istikrar açısından önemli sonuçlar doğuracağı aşikar. Aşırı kentleşme problemiyle başa çıkmak bugünün başlıca şehirlerinin karşı karşıya kalabileceği en büyük zorluklardan biri olur. Bu durum o şehirlerin geleceğine dair büyük çapta bir tartışma başlattı.

Açıkça görülüyor ki, bu şehirler, bilhassa plansız ve fazla kalabalık olanlar, şu anda yetersiz finansal kaynaklar, işsizlik, suç oranlarında artış, fakirlik, artan evsizlik oranları ve gecekondulaşmanın yaygınlaşması, iş imkanlarının kısıtlılığı, zengin ve fakir arasındaki mesafenin artması, artan güvensizlik, yetersiz ve azalan bina stokları, hizmet ve altyapı, sağlık ve eğitim tesislerinin eksikliği, uygunsuz arazi kullanımı, güvensiz arazi kullanımı, artan trafik, artan hava kirliliği, yeşil alan eksikliği, yetersiz su ikmali ve temizliği, düzensiz kent gelişimi ve felakete karşı artan bir hassasiyet gibi büyük problemlerle karşı karşıyalar (Habitat II, 2003).

Hızlı kentleşme sürecinde olan şehirlerin çoğu şu anda az gelişmiş bölgelerde ve bu ülkelerin gelişimdeki odak noktası sadece şehir gelişimi değil. Şehirlerin ekonomik büyümenin motorları olduklarını düşündüğümüzde bu durum endişe edilmesi gereken

bir durum oluyor. Bu ülkelerin şehirleri daha iyi yönetebilmek için ciddi bir şekilde kentleşme ve şehir gelişimi konularıyla ilgilenmeleri gibi bir ihtiyaç var.

Tablo 1. Sekiz Milyon Nüfusu veya Daha Fazlası ile Kentsel Yığılma, 1950–2000

1950	1970	1990	2000
More developed regions			
New York	New York	Tokyo	Tokyo
London	London	New York	New York
	Tokyo	Los Angeles	Los Angeles
	Los Angeles	Moscow	Moscow
	Paris	Osaka	Osaka
		Paris	Paris
Less developed regions			
None	Shanghai	Mexico City	Mexico City
	Mexico City	São Paulo	São Paulo
	Buenos Aires	Shanghai	Shanghai
	Beijing	Calcutta	Calcutta
	São Paulo	Buenos Aires	Mumbai
		Mumbai	Beijing
		Seoul	Jakarta
		Beijing	Delhi
		Rio de Janeiro	Buenos Aires
		Tianjin	Lagos
		Jakarta	Tianjin
		Cairo	Seoul
		Delhi	Rio de Janeiro
		Manila	Dhaka
			Cairo
			Manila
			Karachi
			Istanbul

Kaynak: Birleşmiş Milletler, 2001

Kent Gelişiminde Günümüz Konuları

Yukarıda da belirtildiği gibi, günümüz kent gelişimin karşı karşıya kaldığı ana konulardan biri olanak sağlayan canlı bir ortam ve iyi bir insan sağlığı sağlamaktır. Bu endişe Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimi Programı (UN-HABITAT)'ın kurulması ve Habitat I 1978 ve Habitat II 1996'nın da içinde olduğu Birleşmiş Milletler tarafından organize edilen bir dizi konferans serisi örneklerinden görülebilir.

Örneğin 1996'da İstanbul'da gerçekleşen Habitat II'de, konferans sonucunda küresel manada eş ehemmiyette iki ana tema ortaya çıktı: "herkes için yeterli barınma yeri" ve "kentleşen bir dünyada sürdürülebilir insan yerleşim alanları gelişimi". Konferans'a göre, insan sürdürülebilir gelişime dair endişelerin merkezinde, herkes için yeterli barınma ve sürdürülebilir yerleşim alanını da içerecek şekilde ve doğayla uyum içinde olan sağlıklı ve üretken bir yaşama hakkına sahipler. Şehir gelişiminin odak noktası sadece mekan değil aynı zamanda insanlarda. Bundan dolayı, mekan insanların temel ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde iyi dizayn edilmeli ve daha önemli olarak canlı ortamın sürdürülebilirliğini sağlamalı.

HABITAT II Raporu kentli nüfus için nasıl daha iyi bir yaşam ortamı oluşturulabileceğine dair bir kaç öneri de bulundu. Bu öneri metni 1992'deki Rio Zirvesi ve 1995'deki Kopenhag Sosyal Zirvesine benzer bir ruhta, sosyal ve ekolojik açıdan daha güvenli bir kentsel gelişmeyi savunuyor.

Her şeyden önce, basit kentleşme konseptine ve onun amacına geri dönmek gerekecektir. Kentleşmenin en önemli yönlerinden biri şudur ki; bir şehir insan doğasına, değerlerine ve ihtiyaçlarına uyumlu olarak inşa edilmelidir. Sonuçta, kentleşme insanların yerelden kent alanlarına hareketiyle ilgilidir. Bu yüzden artan kent nüfusunun ihtiyaçlarını temin etmek için şehirler, insanlar tarafından insanlar için inşa edilmeli ve geliştirilmelidir. Diğer bir deyişle, şehirler insanileştirilmeli ve insanı bir simaya sahip olmalıdır. Bu şu anlama gelir ki, şehir planlamacılığı insan fitratına onun ihtiyaçlarına bakmalı, aynı zamanda ekonomik gücü (ki bu şehir gelişimi için bir önkoşuldur) hesaba katmalıdır ve bununla beraber yaşlılar, kadınlar, çocuklar ve fakirler gibi çeşitli gruplara eşit erişilebilirlik sağlamalıdır. Bütün bu unsurlar hakkettikleri dikkatin verilmesi gereken şeyler arasındadır.

Bu yüzden, şehirler çeşitli arka planlardan, farklı sosyal sınıf, etnisite, kültür ve değerlerden gelen popülasyonlarla karşılaşacaktır. Bu gruplar farklı kültürel alışkanlıkları uygularlar ve farklı ihtiyaçları gerektirirler, bunlar adil ve sürdürülebilir bir yaşam için şehirler tarafından sağlanmalıdır. Ismawi (2007), hassas olanı cezalandıran ve güçlünün ihlallerine göz yuman bir toplum çöküşe doğru yol almaktadır der.

Kentsel kriz sadece kent popülasyonunun konsantrasyonu ile alakalı değildir, aynı zamanda toplumun değişen değerleri ve davranışlarıyla da ilgilidir (Duhl: 1987). Fakat,

şehirlerin modernleşmesi çoğunlukla Batı görüş ve değerleriyle paralel gitmekte ve bu durumda ruhsuz şehirler ortaya çıkabilmektedir çünkü şehirlerin görüş ve değerleri ile batı değerleri arasında çatışmalar olabilir. Bu nedenle şehirler ruhi canlılıktan yoksun sadece daha fazla ekonomik zenginlik ve bolluk arayan yerler haline gelirler.

Diğer bir mevzuu insan hakları prensibidir. Temel prensiplerden biri herkesin eşit muamele hak etmesidir. Şehir sakinlerinin hepsinin yaşam hakkının tadını çıkarması sağlanmalı ve güvende olmalıdırlar. Yaygın bir örnek olarak: konutlandırma. Şehir sakinleri tesislere erişime ve yaşam kalitelerini arttırmada yardımcı altyapıya erişebilir olmalıdırlar. Şehir yöneticileri doğru yaklaşıma sahip olmalıdırlar mesela sürdürülebilir şehir gelişimi yaklaşımı. Bu şu anlama gelir; şehir yöneticileri kent kaynaklarını şehir sakinlerinin ihtiyaçlarına saygı duyarak yerinde kullanmalı.

Şehir aynı zamanda eğitim imkanları için bir merkez olarak hareket etmelidir. Eğitime ulaşım herkesin hakkıdır. Eğitim sayesinde şehir sakinleri iyi birer vatandaş olabilirler. Bunun dışında, eğitim seviyesinin şehirlerin gelişimiyle beraber geliştirilmesi de hayati önem taşır.

İyi idarecilik şehir gelişiminin bir diğer önemli unsurudur. Bu özellikle şehirlere insani bir yüz vermede önemlidir. İyi idarecilik sivil toplum ve şehir sakinlerinin arasındaki paylaşımları içerir. HABITAT II Raporunda şöyle yazar:

“21.yy şehirleri 3 ana zorlukla karşı karşıyadır. İlki demokrasinin tanıtımı ve tüm vatandaşları bir araya getiren kent toplumunun oluşumu; ikincisi kent gelişiminin kontrolü ve böylece şehirlerin idaresi ve üçüncüsü ise gelişim ve kentsel mühendisliğin kontrolüdür”. (HABITAT II, 1996:11).

Alternatif bir bakış açısı ise şöyledir: gelişen dünyadaki kentsel problemler ulus devletlerin sorunudur ve iç mesele olarak local yerel toplantılarla ve geleneklerle içerden halledilmelidirler. Kentleşme farklı yerlerde farklı formlar alır ve gelişmekte olan dünyanın ülkelerinin kendi sorunudur, onlar kendi çözümlerini üretmelidirler. Yeniden, bu bakış açıları 1996'da İstanbul'da gerçekleşen (HABITAT II) ve Vancouver'da 1976'da (HABITAT I) gerçekleşen İnsan Yerleşim Alanları hakkındaki ve 2002de Johannesburg'da gerçekleşen Sürdürülebilir Gelişim ile ilgili ve kentleşen dünya için küresel bir mutabakat sağlanmaya çalışmış Birleşmiş Milletler Konferanslarıyla aynı çizgidedir (Clark, 2003).

Günümüz zorluklarıyla karşılaşmada, HABITAT II’de tartışılanlara bakmaya ihtiyaç vardır. Bu rapor şehri insanileştirmeyi küresel kent gelişimi problemleriyle karşılaşmaya bir cevap olarak bilhassa vurgulamıştır. Daha çok şehir metropolis ve megapolis oldukça, kırsala daha fazla taşma ve zarar olmakta ve kırsal bundan daha fazla etkilenmektedir. Ve bu kırsal ve kent ortamı arasında bir ayırım açmaya sebep olur. Bu yüzden, kent gelişimi ve kırsal gelişimde dengeli bir yaklaşım gerekmektedir.

HABITAT II Raporu’na göre, bugünkü şehirlerde gözlemlenen hızlı sosyal transformasyon aynı zamanda zengin ve fakir arasında sosyal mekânsal ayrımcılığa sebep oluyor, toplumdaki ayrımların şiddetlenmesine ve daha fazla ayrılmaların ortaya çıkışına zemin hazırlıyor (HABITAT II, 1996). Sonuç olarak, HABITAT II Raporunda UNESCO şehri insanileştirmek ya da ona insani bir sima vermek konseptinin tasarladı.

Halduncu Prensipler ve Günümüz Şehir Planlamasıyla İlişkileri

Günümüz şehir ve şehir planlamasına ilişkin konuları şu andaki duruma göre anlattık. Şimdi, Bu tartışmanın ana maksadına geri dönelim. Altı yüz yıl önce yazılmış Mukaddimedede bazı bölümler bizim çalıştıklarımıza benzer. Mukaddime’de anlatılmış Halduncu prensipler şehir planlaması kriziyle karşı karşıya olan bugünün şehirlerine nasıl yardımcı olabilir? Yukarıda da belirtildiği gibi, bizim amacımız İbn Haldun tarafından, eserinde ortaya konmuş prensiplere şehir planlaması ve gelişimi açısından bakmak.

Öncelikle, İbn Haldun idareciliğin önemi konusundaki endişesini belirtiyor. Devlet ya da hanedan , onun söylediği gibi, şehirlerin ve kentlerin kurulması için bir önkoşuldur. Bu yüzden, kentler ve şehirler otorite ya da devletin varlığı ve bağlılığı olmadan inşa edilemezler. Şehirler otorite tarafından dayatılan siyaset ve planlamanın bir sonucu olarak doğarlar. Bu durumda, hanedan, belirli bir şehrin form, imaj ve karakteristiklerini belirleyecek tek otoritedir.

Genel anlamda söyleyecek olursak, “idare” konsepti yeni bir konsept değildir. Şu bir gerçek ki bu konsept insani sosyal organizasyonun oluşumundan beri biliniyordu. Siyasi bilimlerde, daha çok kullanılan terim “devlet”. Fakat, daha önce tartıştığımız gibi kent toplumu ve onun problemlerinin karmaşıklığı idare terimini bu durumda daha önemli kılıyor. Basitçe söylersek, “idare” karar alma süreci ve kararların uygulanma süreci

anlamına geliyor. İdare terimi bir kaç bağlamda kullanılabilir; şirket idaresi, uluslararası idare, ulusal idare, yerel idare gibi.

Mukaddime'de, İbn Haldun şehir planlamasının ana prensiplerini şunlar olarak belirler; coğrafya ve güvenli bir şehir için doğru yer seçimi, konutlandırma, temiz hava ve su tedariki gibi temel ihtiyaçların temini, daha iyi bir yaşam kalitesi için dini, idari, güvenlik ve sağlık enstitüleri gibi insani aktiviteleri sağlayan ve devam ettiren sosyal müesseseler. İbn Haldun diyor ki:

“Bil ki, şehirler, refah ve onun vasıtalarından matlup olan gayenin hasıl olması durumunda, milletlerin karar kılmak için edinmiş oldukları ikamet yerleridir. Bu duruma gelen milletler rahatı ve sükunu tercih eder ve yerleşmek için ev edinme cihetine yönetirler. Şehirleri inşa etmekten maksat, orada karar kılmak ve barınma olunca, onlara yönelecek baskınların meydana getireceği zararı defetmek suretiyle orasını korumak, menfaat celbetmek ve onlar için faydalı olan her şeyin teminini kolaylaştırmak hususuna orada riayet etmek zaruri olmuştur.” (Mukaddime, Süleyman Uludağ tarafından hazırlanmış, 2009)

Açıkça görülüyor ki İbn Haldun konutlandırmayı bir şehrin gelişimi açısından önemli bir gereksinim olarak vurguluyor: bu yüzden şehir planlamacıların önemli görevlerinden biri de şehir sakinleri için kaliteli konut sağlamaktır. Bu düşünce konutun insanların temel haklarından olduğu şehri insanileştirme konseptiyle kesinlikle aynı çizgide. İbn Haldun aynı zamanda şehri güvenli duvarlar içine kurmakla güvenli hale getirmek konusundaki endişesini de belirtiyor.

Bu her ne kadar şu anki şehir planlaması için uygun bir durum olmasa da şehri güvenli kılmak her zaman evrensel bir kaygı olmuştur. Şehirler genişledikçe daha güvensiz yerler haline gelmekte. İnsan olmak daha ileri seviyeleri taşındıkça emniyet ve güvenlik konseptlerinin tanımı sadece suçlarla ve suçlulara karşı gelmekle sınırlandırılmıyor, çevre, sağlık ve hatta aynı derece de zihinsel sağlığı da içermesi gereken bir hale geliyor.

2007'deki Dünya Şehirlerindeki Güvenlik Durumu ile ilgili BM Konferansında rapor edildiği gibi, bugünkü çoğu şehirdeki en mühim korku ve güvensizlik nedenlerinden olarak suç ve şiddet belirtiliyor. 1990 ve 2000 arasındaki şiddet suçu kazaları 100.000 insanda 6'dan 8.8'e yükseldi. Yakın zamandaki çalışmalar gösteriyor ki, son beş yılda, dünyadaki tüm kent sakinlerinin yüzde 60'ı bir suça kurban olmuş bu oran Latin Amerika ve Karayipler'de yüzde 70. Açıkça görülüyor ki suç, vahşi olsun olmasın, gittikçe büyüyen

ve daha ciddi bir tehlike tüm dünyadaki kentsel güvenlik için. Kentsel çevre ve ruh sağlığı ile ilgili Guite et.al. (2006) tarafından yapılan başka bir çalışma gösteriyor ki, gürültü, fazla kalabalık, yeşil açık alana erişim tatsızlığı, toplum tesisleri ve gün içinde dışarı çıkmaya güvensiz hissetme; kent popülasyonunun ruh sağlığına yadsınamaz derecede etki ediyor. 1012 Londonlı'yı içeren çalışma ispat ediyor ki, eğer şehir insan değerlerinin gereksinimlerine ve ihtiyaçlarına göre inşa edilmezse, toplum sağlığı için yıkıcı bir durum haline gelecek. İğne ve şırıngaların etrafta, yerlerde görüldüğü gerçeği güvenlik ve sağlık mevzularının ehemmiyetini elzem yapıyor.

İyi çevresi olan samimi bir şehrin oluşumunun bir diğer koşulu şehrin konumu. İbn Haldun'un dediği gibi:

“Bahis konusu himaye hususunda, semavi (tabii) afetler nevinden olmak üzere riayet edilmesi gereken şeylerden biri de hastalıklardan selamette kalmak için havanın hoş olmasıdır. (Şehir, hava ve iklim şartlarından gelen tabii zararlardan da himaye ve muhafaza etmek gerekir). Zira hava durgun ve pis olursa veya bozulmuş sulara veya kokmuş gölcüklere veyahut da pis bataklık ve çökekliklere mücavir olursa, yakınlık sebebiyle bu yerlerdeki kokular çabucak şehre sirayet eder. Bunun neticesi olarak da, orada var olan canlılar mutlaka hızlı bir şekilde hastalığa maruz kalır. Bu, müşahade edilen bir husustur.” (Mukaddime, Süleyman Uludağ tarafından hazırlanmış, 2009)

Bol taze su tedariki ile temiz havalı uygun bir yer, bir şehrin zarardan uzak olmasını sağlayacaktır. Bu su, hava, alan ve yeşil çevre gibi doğal kaynakların iyi idare edilmesi prensibini destekler. Temiz suyun önemi İbn Haldun tarafından açıkça belirtilmiştir:

“Bir beldeye ve şehre faydalar ve ihtiyaç duyulan istifadeli şeyler temin etme meselesine gelince, bu hususta şunlara riayet olunur. Bunlardan biri şudur: Şehir, bir nehrin üzerinde veya hizasında bol ve tatlı su kaynakları bulunan bir yerde kurulursa, bu husus temin edilmiş olur. Zira, suyun şehre yakın bir yerde bulunması, orada oturanların, zaruri bir ihtiyaç olan suyu temin etmelerini kolaylaştırır. Suyun mevcut olması, oradaki halka büyük ve umumi faydalar sağlar.”. (Mukaddime, Süleyman Uludağ tarafından hazırlanmış, 2009)

Savard et.al. (2000) tarafından yapılan yakın zamanlı bir çalışma kent ekosisteminde biyo-çeşitlilik konseptinin uygulanmasını öneriyor. Yine, bu bir şehir nasıl geliştirilmeli konusundaki Halduncu prensiple oldukça aynı çizgide. Genişleyen şehirlerin hem sosyal yapılarda hem de doğal çevrede öyle uzaklara ulaşan ve kolay kontrol edilemeyen etkileri

var ki azimli ve ileri görüşlü bir yaklaşım ve gelecek nesillerin haklarına saygı duyan sorumlu kent gelişim prensipleri benimsenmeli. HABITAT II Raporunda belirtildiği gibi:

“bilhassa Kuzey’de, enerji tüketiminde aşırıya kaçan ve hususi arabalara verilmiş olan yayılan sıradan şehir modeline bir alternatif sunulması gerekiyor. Son çeyrek asırda, New York yüzde 5 popülasyon olarak genişlerken, kapladığı alan olarak yüzde 61 oranında genişledi.”

Daha fazla alan ve kaynak harcayan büyük şehirlerden ayrı olarak, İbn Haldun şehir genişledikçe daha belirginleşen ekonomik eşitsizliğin etkisine de dikkat çekiyor. Her ne kadar şehir tarafından sağlanan zenginlikten yararlanacak ekonomik olarak daha etkili daha çok grup olacaksa da, şehirlerdeki zenginlik beklentisinden faydalanmak isteyen fakir gruplarda ortaya çıkacaktır. Bu iki unsur şehrin sosyal organizasyonunda sosyal bir fark oluşturacak ve bu da insan davranışının, hayat tarzlarının ve değerlerinin yıkımına neden olacaktır.

Şehirleri her grup için yaşanabilir yapmak hususunda, adil ve dengeli bir gelişme yaklaşımı bir ihtiyaçtır ki bu herkesin şehir gelişiminden faydalanmasına sağlamalıdır. İşte bu nokta şehirlerin demokrasi, kültür, ve inovasyon merkezi olduğu sürdürülebilir şehir konseptinin teşvik edilmesi gereken noktadır. Fakirler seslerini, şikayet ve açmazlarını zenginler kadar duyurma hakkına sahip ve burası adaletin herkes için sağlanması için idarenin önemli rolü oynamasının ihtiyaç olduğu yerdir.

İbn Haldun’un yazısında vurguladığı ana noktalardan biri de, ki bu günümüz şehir planlamacılarının ve şehir otoritelerinin özel bir dikkat sarf etmeleri gereken konudur, bir şehrin bozulmasına ve yıkımına etki eden kent popülasyonunun hayat tarzlarıyla bağlantılı yerleşik hayattır. İbn Haldun şu örneği verir, nasıl insanoğlunun bir ömrü vardır, bir şehirde fiziksel limiti vardır. Onun söylediği gibi, Bir şehir yolsuzluk toplum bireylerinin arasında kol gezdiği zaman yıkıma uğrar. Şunları da yazar:

“Hadaret ise umrandaki farklılık nisbetinde farklılık gösterir. Bu duruma göre umran ne kadar çok gelişmiş olursa, hadaret de o kadar fazla mükemmel olur. Daha evvel demiştik ki (Bölüm 4, Fasil 12) çarşı ve pazarlarının pahalı, (lüks nevinden olan) ihtiyaç duyulan şeylerin fiyatlarının yüksek oluşu umranca gelişmiş ve ilerlemiş bir şehrin hususiyetini teşkil eder. Sonra alınan vergiler bu pahalılığı daha da körükler. Zira hadaret, hanedanlıktaki büyümenin azami haddine ulaştığı sıralarda kemal noktasına varır. Bu dönem ise, hanedanlıkta vergilerin konulması zamanıdır. Zira belirttiğimiz gibi, o vakit hanedanlığın giderleri çoğalmıştır. Konulan vergiler,

pahalılık şeklinde, alınan – satılan mal ve hizmetlere inikas eder. Zira tüm esnaf, (pazarcılar) ve tüccar, şahsi külfete, masrafa (ve emeğe) varıncaya kadar harcadıkları her şeyi, sattıkları ticari mal ve emtianın içinde hesap eder ve onların üzerine ilave ederler. İşte bundan dolayı, netice itibariyle (esnaf ve tüccardan alınan) vergi, (imal ve istihsal edilen) satılık eşyanın (ve hizmetlerin) kıymetine ve fiyatına dahil olur. Bu suretle de hadarilerin (ve şehirlilerin) masrafları büyür, itidal haddinden çıkarak israf derecesine ulaşır. Hiç bir şekilde (mukadder olan) bu durumdan kurtulmak için çıkar bir yol bulamazlar. Zira (lüks nevinden olan) adet ve itiyatların tesiri ve bunlara itaat etme hali, onları hükmü altına almıştır. Onun için tüm kazançları masraflara gider. Sonuçta, peşpeşe yoksulluk ve ihtiyaç haline maruz kalır, fakirliğin galebesi altına girerler. Satılık malların (ve hizmetlerin müşterileri, talipleri ve) pazarcıları azalır. Bu yüzden çarşılara ve pazarlara kesat gelir, şehrin (iktisadi ve mali) hali bozulur.” (Mukaddime, Süleyman Uludağ tarafından hazırlanmış, 2009)

İbn Haldun şunu da ekler: şehir sakinlerindeki zevk alma kültürü (ya da modern anlamda hedonizm), bolluk ve müsamaha, şehrin sonunun nedeni olacaktır. Şehir sakinlerinin davranışı şehrin yıkımının ana nedeni olacaktır.

“Bütün bunların sebebi, hadarete ve refahta görülen ifrat (ve nezakette, zerafette, nan u nimette ortaya çıkan aşırılık)tır. Umumi olarak bu gibi şeyler, şehirlerdeki pazarları, (iktisadi hayatı) ve umranı ifsad eden amillerdir. Hususi olarak zatlari ve şahıslari itibariyle şehir sakinlerinin ferd ferd bozulmaları da şöyle vukua gelir: Bunlar, itiyat ve adetlerin getirdiği ihtiyaçlar için çalışır, çabalar ve onları elde etmek için şerrin renklerine boyanır, kötü şekillere girerler. Ayrıca onları elde ettikten sonra (lüks ve konforla ilgili) renklerden bir renk (nefsani bir huy ve vasıf) daha edinmek suretiyle de nefis zarara maruz kalmış olur. O yüzden fisk, şer, sahtekarlık, yollu yolsuz her (hileye ve) kurnazlığa başvurarak geçimi sağlamak gibi hususlar onlardan sık sık vaki olur. Artık insan nefsi hep maişet ve geçim hususunu düşünme cihetine yönelir. Ona iyice dalar, onu elde etmek için her çeşit hileye ve kurnazlıklara başvurur”. (Mukaddime, Süleyman Uludağ tarafından hazırlanmış, 2009)

Bugün şahit olduğumuz gibi bu manzara çokta uzak değil. Şehirler geçimini uyuşturucu kaçakçılığı, kara paranın aklanması, beyaz yaka suçları ve bunun gibi diğer gayri ahlaki yollarla elde eden insanlarla dolu (bunun ismi günümüz terimiyle yeraltı ekonomisi). Bu yüzden şehrin fiziksel limitleri, sayacağımız çeşitli faktörlerle sınırlı: Fiziksel yönden binaların inşa malzemelerinin kalitesi, şehri inşa etmek için kullanılan teknoloji, sosyal yönden; popülasyon büyüklüğü ve popülasyonun eğitim seviyesi, çevresel yönden; doğal kaynakların ulaşılabilirliği ve ekonomik yönden; şehir sakinleri arasında uçurum. Matheson et.al. (2006) tarafından yürütülen bir çalışma gösteriyor ki gerilim altındaki

mahalleler daha yüksek depresyon seviyelerine sahip. Bu çalışmada Matheson şunu öne sürüyor: ikamete ilişkin hareketliliğin ve materyal yoksunluğun hüküm sürdüğü mahallelerde gündelik gerilim depresyonla bağlantılı, ayrıca daha fazla depresyon riskinin olduğu yerlerdeki kronik strese neden olanlara karşı kadınlar daha duyarlı. Faris ve Dunham (Matherson'da et.al., 2006) tarafından 1939 gibi erken bir tarihteki çalışmada çevre ve zihinsel sağlık konusunda gösterilmiş ki Chicago'daki psikiyatrik başvurular bölgelere göre değişiklik gösteriyor, şehir merkezinin içinde yaşayanlarda şehir etrafındakilere oranla daha yüksek başvuru gözlemlenmiş. Şehir merkezine yakın popülasyonda fakirlik gibi sosyal düzensizlik daha önemli bir kronik stres yapıcı etken (Latkin & Curry, 2003). Halduncu söyleme alakalı olarak, bütün bu semptomlar bireysel şehir yerleşimcilerinin yolsuzluğunun tecellisinden başka bir şey değil. Şehirlerin yıkımının ana nedeni haline gelen bireylerin kötü davranışlarını İbn Haldun bilhassa vurguluyor. Bütün bunlar günümüz şehirlerinde görülecektir, eğer şehir planlamacıları kentsel yayılımı kontrol etmeyi unuttur ve şehrin gelecekteki gelişmesi için alternatif stratejileri gözden kaçırlırsa.

İbn Haldun'un Kent Gelişimi Hakkındaki Düşüncelerinden Dersler

İbn Haldun'un yazılarından edinilecek dersler nelerdir? İbn Haldun tarafından Mukaddime'de ortaya konan şehir planlamasının karakteristikleri ve prensiplerini çözme denememizden çıkarabileceğimiz sonuçlar nelerdir? İşte İbn Haldun'un Mukaddimesini okumamızdan çıkarılabilecek prensiplerden bazıları.

Her şeyden önce, daha önce de bahsettiğimiz gibi, İbn Haldun şehir sakinlerinin ve onun kırsalındakileri hayat tarzlarını yerleşik (umran hadari) ve göçebe (umran badawi) terimlerini kullanarak ayırıştırıyor. Sosyal kohezyon ya da İbn Haldun'da "asabiye" ile ilgili olarak, İbn Haldun kent popülasyonunun kırsala kıyasla daha zayıf bir asabiyesi olduğunu ifade ediyor. Bu zayıflık onları kentlileşme öncesi insanlarından oluşan taze dalgaların ataklarına karşı daha kırılğan yapıyor. Ki bu insanlar daha güçlü asabiyeye sahipler (Syed Farid Alatas, 2008). Bunun dışında İbn Haldun ayrıca yükselen ve düşen Müslüman hanedan örnekleri ya da ortaya sunduğunun temeli olanların üzerinde de duruyor. Bu bilhassa Kuzey Afrika ülkeleriyle ilgili onların farklı sosyal organizasyonlarından ve farklı hayat tarzlarından dolayı. Günümüz kentleşme bağlamında, bu, popülasyonun genel yaşam kalitesinde kötü bir etkisi olan kentsel yığılma problemiyle ilgili olarak yorumlanabilir ve en sonunda eğer şehirlerdeki sistemin parçaları işlemeyi durdurursa şehrin yıkımına kadar gidebilir bu durum.

Şehirlerinde bir ömürleri vardır: İbn Haldun her ne kadar şehirlerin belli bir büyüklük sınırı var diye özellikle belirtmese de, İbn Haldun'un şehrin yıkımını etkileyen güçler konusundaki yazıları şehir planlamacıları için bir endişe sebebi. Aslında, 1922'de William Rees tarafından oluşturulan ekolojik ayak izi ideolojisi, İbn Haldun'un bir şehrin ekonomik, sosyal, fiziksel ve çevresel optimum büyüklüğü ile ilgili yazılarıyla mutabık.

Şehirler güvenli ve emniyetli olmalıdır: Günümüz dünyasında güvenli bir şehir ihtiyaç duyulan bir çevredir. Güvenlik sadece işlenen suçları azaltmak değildir. Güvenli bir şehir aynı zamanda sakinlerine saygın bir yaşam sunabilen bir şehirdir. Temiz hava, su ve altyapı, eğitim, konut ve sağlık tesislerine erişilebilirlik sağlamalıdır. Bu o şehir sakinlerine bir insanın hakettiği gurur ve onur hissini verecektir.

İyi bir yönetim: Adil bir şehir ötekileştirilmiş, sosyal olarak dışlanmış ve azınlık olanlara da söz hakkı veren bir şehirdir. Bu ancak iyi bir yönetim ve yönetimin sivil toplumu ve halkın çoğunluğunu temsil etmesiyle sağlanabilir. İyi bir yönetim aynı zamanda eşit gelir dağılımı ve kaynakların verimli bir şekilde idare edilmesidir. Bu konular kaynakların azaldığı ve buna rağmen nüfusun arttığı ve şehirlerin daha da kentlileştiği yeni milenyumda çok daha fazla önem arz etmektedir.

Şehrin yıkımı kendi nüfusunun sebep olmasıdır: Şehirler aynı medeniyetler gibi yükseliş ve çöküş dönemlerini yaşayacaklardır. Aslında, şehirler adeta insan medeniyetinin bir ürünüdürler. Bundan dolayı, medeniyetlerin döngüsel tabiatı insanın çevreye karşı davranışından etkilenmiştir. Eğer insanlar şehri iyi idare edebilirse, yeni medeniyetler şu anki medeniyetin yıkıntıları üzerinden inşa edileceklerdir, ve bunu şu anki şehirlerde de görüyoruz. Bununla birlikte; eğer şehri belirlenmiş adalet ve denge prensiplerine göre idare etmekte başarılı olmazlarsa, en sonunda şehir çöküşe geçecektir. Muhakkak ki, şehirlerin yükselişi ve yıkılışı insanoğlunun davranışlarının bir sonucudur. Açgözlülük ve rüşvet uygulamaları şehirleri yok etmek için belirleyici yöntemlerdir Halduncu şehir ve şehir gelişimi düşüncesine göre anlaşılır ki, kent sakinlerinin yerleşiklik fitratı sakinler için negatif sonuçlar doğurur. Bu insanların çok yerleşik olmasıyla sosyal kohezyon ruhunun zayıflamasıdır.

Sonuç

İbn Haldun ileri görüşlü, yazıları farklı alanlardan birçok ilim adamını etkilemiş parlak bir filozoftur. Bir çok konu hakkında yazmıştır bilhassa bir bölüm medeniyet konusu ve şehir

planlamasına verilmiştir. Kendi döneminin yerleşik ya da kent toplumu konularını tartışır, ama bu konudaki ilgilenişleri ve prensipleri hala geçerli ve modern bir iz taşır. Bugün, şehirler büyüdükçe, kent yerlilerinin karşılaştığı problemler daha da karmaşık hale gelmektedir. Buna rağmen, İbn Haldun kayda değer bir şekilde bizlere modern şehirlerin karşılaştığı problemlerin aslında çok da yeni olmadığını gösterir. O bu problemlerin kendi zamanında da oluştuğunu görmüştür.

Onun altı yüz yıl önce teklif ettiği şey modern şehirlerin hala eksikliğini yaşadığı şey olarak gözükmemektedir. Bu esasa, bizim 600 yıl önce yazılmış bir esere bakmamız basit manada bir İbn Haldun günümüz modern hayatıyla ilgili ne tavsiye ederdi onu aramamız ve ortaya çıkarma denememizdir. İbn Haldun üzerine olan bu kısa çalışma dünyadaki tüm şehir planlamacıları tarafından karşılaşılan krizin yeni boyutuyla karşılaştığımız bu zamanda bu büyük alimin düşüncelerini fikirlerini anlamaya tekrar ziyaret etmeye ihtiyacımız olduğuna dikkat çekiyor. İbn Haldun'un hazinesinden öğrenilecek daha çok şey var. Ama şehir planlamacılığı bağlamında, onun şehrin insan fitratıyla uyumlu gelişmesi gerektiği düşüncesi, açıkça görülüyor ki, 1996'daki HABITAT II'de de sunulduğu gibi şehri insanileştirme bugün hala çok önemli, çünkü şehir büyüdükçe şehirdeki gruplar daha da çok ayrıştırılıyor ve bölünüyor. Bu yüzden, şehir planlamacıları ve yöneticileri tarafından karşılaşılan sayısız kent problemleriyle yüzleşmek için, şehirlerimizin yıkımına sebep olan aynı hataları gelecekte tekrar etmemek için geçmişte ne yazılmış diye bakmak için çok geç değil.

References

- Clark, D. (2003). *Urban World/Global City*. Routledge. New York.
- Duhl, L.J (1987). The mind of the city. *Afkar Inquiry*, Vol. 4, No 3 (p. 38)
- Alatas, F. (2008). Islam and civilization in the writings of Abd Al-Rahman Ibn Khaldun. *IAIS Journal of Civilization Studies*, Vol. 1, No 1.
- Guite, H.F. Clark, C., & Ackrill, G. (2006). Impact of the physical and urban environment on mental well-being. *Journal of the Royal Institute of Public Health*. 120, 1117-1126.
- Ismawi, Zen (2007). Vision of an Islamic City in *Islam and Urban Planning*. Azila Ahmad Sarkawi and Alias Abdullah (ed). Scholar Press: Selangor
- Jamilah Mohamad (1998). "Building Heaven on Earth: Islamic Values in Urban Development" *Journal of Usuluddin* Vol 8 (pg 121-134)
- Latkin, C.A., & Curry, A.D. (2003). Stressful neighborhoods and depression: A prospective study of the impact of neighborhood disorder. *Journal of Health & Social Behavior*, 44(1): 34-44.

Matheson, F.I., Moineddin, R., Dunn, J.R., Creator, M.I., Gozdyra, P., & Glazier, R.H. (2006). Urban neighborhood, chronic stress, gender and depression. *Journal of Social Science & Medicine*. 63, 2604–2616.

Rees, William E. (1992). "Ecological footprints and appropriated carrying capacity: what urban economics leaves out". *Environment and Urbanisation* 4 (2): 121–130.

Rosenthal, F. (1990). *Ibn Khaldun Muqaddimah* (translation). Princeton and Oxford

United Nations Conference on Human Settlement (1996). *Humanising the city*, HABITAT 2 City Summit, Istanbul

Zaid Ahmad, (2003), *The Epistemology of Ibn Khaldun*, London & New York: Routledge Curzon.